

Megtorlás vs. jóvátétel –

mi büntető rendszerünk célja az ügyészek és bírók szemével nézve?

Előadásom egy büntetőügyi bírakkal és ügyészekkel készített, strukturált interjúkra (N=45) épülő kutatás eredményeit ismerteti. A felmérés az említett jogalkalmazók attitűdjait mérte fel a 2007-ben bevezetett ún. jóvátételi (resztoratív) igazságszolgáltatási eljárásról, amelynek Magyarországon leginkább alkalmazott formája az elkövetők és áldozataik közötti mediáció (vagy közvetítés).¹

A kvalitatív vizsgálat a jóvátételi filozófiáról alkotott nézeteken keresztül arra is választ kíván adni, hogy jogalkalmazók milyen funkciókat, „küldetést” kötnek saját szerepükhöz, valamint a büntető igazságszolgáltatás rendszerének egészéhez.

A kutatás ezzel ahhoz szeretne hozzájárulni, hogy az igazságügy terén dolgozó elméleti és gyakorlati szakemberek minél összetettebb képet kapjanak arról, milyen érvek húzódnak meg a különböző büntetést és helyreállítást célul kitűző eszmék és gyakorlatok alkalmazása mögött. Ezen ismeretek segítségével megkísérelhető annak végiggondolása, hogy a büntető és jóvátételi paradigma milyen formában ötvözhető, és segítségükkel miként valósítható meg egy hatékony igazságszolgáltatási modell, amely figyelembe veszi az érintett áldozatok, elkövetők, az őket körülvevő közösségek, valamint a társadalom egészének érdekeiket.

A kutatás eredményeinek feldolgozása az előadás előkészítésének idejében is folyamatban van. Ezért a jelen összefoglaló sem egy letisztult áttekintése az eredményeknek, hanem egy első összefoglalása a kutatás eddig megismert, legfontosabb tapasztalatainak. Az eredményeket részletesen tárgyaló tanulmány – amely az itt megjelenő megállapításokat számos idézettel is illusztrálja – a jelen előadással párhuzamosan készül.

***

I. A büntetőügyekben alkalmazható mediáció helyzete Magyarországon – rövid áttekintés²

I.1. Szabályozás

Bár a helyreállító szemlélet gyakorlati alkalmazása különböző konfliktuskezelő programokon keresztül számos ponton megjelenhet az oktatási, szociális és igazságügyi rendszeren belül, jelen kutatás kizárólag a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi intézményrendszerbe való formális beépülésére összpontosít.

Magyarországon büntetőügyek sértettjei és elkövetői közötti mediációra 2007. január 1-e óta van lehetőség. E napon lépett hatályba mindazon formális szabályozás³, amely keretet adott az intézmény országos szintű elindulásának. A jogszabály alapján öt év szabadságveszténél nem súlyosabb büntetendő, vagyon és személy elleni, valamint közlekedési bűncselekmények esetén lehetőség van a mediációra mind fiatalkorú, mint felnőtt korú elkövetők esetében, amennyiben

- a felek ezt önkéntesen igénylik;
- a cselekménynek van sértettje;

¹ A helyreállító (resztoratív, jóvátételi) szemlélet kifejezés a tágabb filozófiára utal, amely paradigmarendszerként szolgálhat a szabályszegésre adandó válasz kialakításánál; a mediáció (közvetítés) e megközelítés egy technikájára utal.

² A témáról átfogó elemzést ad: Fellegi, B., Törzs, E. és Velez, E. (várható megjelenés: 2007) 'Restorative justice and victim-offender mediation in Hungary', In: Aertsen, I. és Miers, D. (Szerk.), *A comparative study of restorative justice legislation in Europe*, Frankfurt am Main, Germany: Verlag für Polizeiwissenschaft.

³ Az 1998. évi XIX. törvény közvetítői eljárást érintő rendelkezései (Be. 221/A §, 224. §, 114/A §, 215. §, 272. §, 459 §, 485/C. §); az 1978. évi IV. törvény (Btk.) 2006. évi LI. törvénnyel módosított paragrafusai (36. §, 107/A. §, 342. §), valamint a 2006. évi CXXXIII. törvény a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről.

- az elkövető tettét beismerte;
- az elkövető nem különös vagy többszörös visszaeső;
- az elkövető nem állt büntetőeljárás alatt a cselekmény elkövetésekor, valamint
- cselekménye nem okozott halált.

Ez alapján Magyarországon kb. 110 típusú bűncselekmény esetében van lehetőség büntetőügyi mediáció igénylésére. Három évnél nem súlyosabban büntetendő cselekmények esetén sikeres mediációval az eljárás lezárul, 3 évnél súlyosabb, de 5 évnél nem súlyosabban büntetendő cselekmények esetében pedig sikeres mediációt követően az ügyben eljáró bíró ítéletét korlátlanul enyhítheti.⁴

I.2. Intézményi háttér

A büntetőügyi mediáció végrehajtása az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium alá tartozó Igazságügyi Hivatal (IH)⁵ alá tartozik. Közvetítőként jelenleg kizárólag az IH speciálisan kiképzett⁶, korábban pártfogó felügyelőként dolgozó munkatársai járhatnak el. A mediációs képzésben eddig kb. 80 szakember vett részt. Az erőforrások szűkössége miatt a közvetítők jelenleg egy időben végeznek mediációs és pártfogó felügyelői munkát, de az IH későbbi tervei között szerepel a közvetítők önállósítása a pártfogói szolgálattól. 2008. január 1-től az IH névjegyzékébe bekerülő ügyvédek is vállalhatnak közvetítést. A velük való együttműködési protokoll jelenleg kidolgozás alatt áll.

I.3. Néhány adat az első hónapokról⁷

Az intézmény bevezetésének első nyolc hónapjában, 2007 szeptemberéig közel 1500 ügyben kezdeményeztek mediációs eljárást. Míg az első időszakban inkább a bíróságok indítványozták, a későbbi hónapokban egyre inkább az ügyészségek váltak az elsődleges esetküldő szervvé.

Eddig több mint hatszáz egyezsége kötötték meg, mely alapján elkövetők összesen 120 millió forint kártérítés megfizetésére vállaltak kötelezettséget. Az esetek kb. 10%-ban nem sikerült a feleknek megállapodni. A mediációra utalt ügyek közel egyötöde lopás. A közlekedési cselekmények aránya szintén 20% körüli. Az esetek egyhatodában súlyos testi sértés a mediáció oka. Kb. 100 esetben család-sikkasztás és hasonló mértékben rongálás képezi a mediáció tárgyát. A mediációra utalt esetek nagy részét (több mint 80%-a) felnőttkorúak követették el.

II. Miért szükséges az igazságügyi szereplők kutatása?

1. Elsőként megemlítendő, hogy a büntetőügyi közvetítésről szóló szabályozás az egyes ügyben eljáró ügyész és bíró *diszkrecionalitása* alá vonja a mediációra küldés lehetőségét.⁸ Ezzel explicite megjelenik a jogalkalmazó egyéni döntésének szerepe az ügy későbbi sorsa tekintetében. Ahhoz, hogy érthetővé váljon, egy ügyész vagy bíró miért küld (vagy nem küld) esetet mediációra, ismerni kell a döntéseik mögött meghúzódó érveket. Ezen szempontok megismerése segíthet abban, hogy csökkenthető legyen, vagy ne is alakuljon ki az a - sok országban tapasztalt - szakadék, amely a *de jure* mediációra

⁴ Fiatalkorú elkövetők esetében sikeres mediáció esetén a büntetőeljárás minden, 5 évnél enyhébb bűncselekmény esetén lezárul.

⁵ Az IH egyben felelős az országos szintű pártfogó szolgálati, áldozatvédelmi, jogi segítségnyújtó, kárpótlási és lobbizási tevékenységek végrehajtásáért is.

⁶ A 2x30 órás mediációs képzést számukra a Partners Hungary Alapítvány biztosította. Jelenleg az Alapítvány a mediátorok szupervíziójában és az országos szintű mentori hálózat kialakításában vállal elsődleges szerepet.

⁷ Hatvani Erzsébet 2007. szeptember 6-i Pártfogás Napja c. rendezvényen tartott beszámolója alapján.

⁸ Be. 221/A §, 226 §

alkalmas esetek száma és a *de facto* mediációra küldött esetek száma között látható.⁹ A területi eltéréseket, és így az ügyészi – bírói diszkrecionalitás hatásának különbözőségét jól illusztrálja az a tény, hogy 2007 január 1-től június 30-ig a mediációra utalt ügyek 60%-ára összesen 5 bírósági körzetben (Baranya, Budapest, Veszprém, Heves, Bács-Kiskun) került, míg az ügyek fennmaradó 40%-át a többi 19 megye együttesen képviselte.

2. Az *egyéniesített büntetés-kiszabásra* való törekvés, a relatív arányosság elvének érvényesítése általános tendenciaként is megfigyelhető a büntető-igazságszolgáltatás rendszerében.¹⁰ Ahogy Gönczöl Katalin fogalmaz, „arra kell törekedni, hogy az alkalmazandó szankciók típusa, súlya, szigora jobban illeszkedjen a szankcionált deliktum súlyához, jellegéhez és az elkövető személyi körülményeihez.”¹¹ Ennek egyik eszköze a személyi körülmények részletezését lehetővé pártfogói vélemény, amellyel a pártfogó átfogó módon tájékoztatja az eljáró bírót, ügyészt a terhelt körülményeiről és ezáltal a büntetőjogi következmények is jobban testreszabhatóak. Azonban, hogy a pártfogói véleményben foglaltak milyen szereppel bírnak a végső döntésben, az már szintén függvénye lehet a döntéshozó személyes beállítódottságának.

3. Jellemezhető-e bírák és ügyészek munkája a teljes *objektivitással*, vagy ez inkább csak *mítosz*a a jogalkalmazásnak?

Bíró01: - Hát ha a kérdés az az, hogy egy ítéletben megjelenik-e a bíró mint szubjektum, akkor azt mondom, hogy feltétlenül. Az igaz, hogy minden bíró csak a törvénynek van alávetve, elfogulatlan és pártatlan, és ez így helyes. De azt nem lehet kikapcsolni, hogy a bíró is ember. Ha leültet két bírót két elzárt szobába, és ugyanazt a vádiratot eléjük teszi, ugyanazzal a történettel, ugyanazokkal a szereplőkkel, le fog folytatni a két bíró két tárgyalást, fog írni két különböző ítéletet, ami a bűncselekmény megnevezésében, ha eltalálják, jól minősítik, és a büntetés kiszabásában lényegében ugyan az lesz. De semmi másban nem lesz ugyanaz. Tehát a bíró az érzéseit, a személyes emberi meggyőződését nem tudja kirekeszteni, és véleményem szerint nem is szabad kirekeszteni.

Ismeretes, hogy „hazánkban az ország egyes földrajzi régióiban – a törvényes büntetési kereteken ugyan belül maradván – nagymértékben eltérő a bíróságok büntetés-kiszabási gyakorlata”.¹² A regionális különbségek mellett nagyfokú eltérések tapasztalhatóak az elsőfokú és másodfokú ítélelhozatal érvelései és eredményei között is. Mi okozza ezeket az eltéréseket? Mik azok a faktorok, amelyek az objektív szabályok mellett szerepet játszanak a döntéshozatalban?

4. Kérdésként merül fel, hogy kik is a büntető-eljárás *főszereplői*: az érintett felek, vagy maguk a jogalkalmazók? Logikusan hangzik, hogy az eljárás megismerése céljából azokról kell képet adni, akik a fő szerepeket játsszák mindebben. Azonban elmondható, hogy egy büntetőeljárás során legtöbbször nem maguk az érintett felek, hanem a jogalkalmazók és eljáró döntéshozók, illetékesek a folyamat fő szereplői.¹³ Ahogy ez egy bíró gondolataiból is érezhető:

⁹ Kutatások igazolják, hogy a jogszabályilag mediációra alkalmas esetek kb. 15%-át utalják ténylegesen mediációra (Weitekamp, E. (1999), “The Paradigm of Restorative Justice: Potentials, Possibilities and Pitfalls” in J.J.M. Van Dijk, R.G.H. Van Kaan and J. Wemmers, *Caring for Victims. Selected Proceedings of the 9th International Symposium on Victimology*, Monsey: Criminal Justice Press.

¹⁰ Gönczöl, K. (2005), ‘Developing humane criminal justice systems in democratic societies: An update from Hungary’, *The Journal of Community and Criminal Justice*, 52(2): 181–186.

¹¹ Gönczöl, K. (2007), ‘Helyreállító igazságszolgáltatás – helyreállítható bizalom’, in *És* 2007. 09.27. (39. szám)

¹² Bencze, M. (2005) A magyarországi büntetés-kiszabási gyakorlat kutatásának hipotézise és módszertani kérdései. *Jogelméleti Szemle*. 2005/1.

¹³ A bíró „szűrő” funkcióját jól szimbolizálja maga a bírósági tárgyalás is, ahol a felek nem egymással közvetlenül osztják meg a cselekménnyel kapcsolatos gondolataikat, érzéseiket, hanem szigorúan előre, a bíró felé beszélve nyilatkoznak, így a felek közötti párbeszédre is csak a bírón keresztül van lehetőség.

Bíró03: - [Sikerként élem meg], amikor azt éreztem, hogy ez jól sikerült. Akár maga a tárgyalás. Azzal együtt, hogy ez ebből a szempontból is egy színház. Ez egy nagyon magányos vége a tárgyalásnak. Tehát olyan, mint amikor a színház tündöklése után a színész magára marad az öltözőben.

A feladat adódik: ha a jogalkalmazók a főszereplők, akkor a döntéshozatali folyamat megismeréséhez is az ő karakterisztikájukat kell elsőként vizsgálni.

5. Jelen kutatás adatfelvételének *időszaka* (2006. októbertől 2007. januárjáig) különleges jelentőségű: a bírakkal és ügyészekkel végzett interjúkra a mediációs jogszabály elfogadása után, azonban még a gyakorlat megkezdése előtt került sor.¹⁴ Tehát az alkalmazás keretei a szabályozási reformot követők számára ismert volt, azonban senki nem rendelkezett még gyakorlati tapasztalattal a mediáció hazai alkalmazásáról. Ez a rövid időszak az utolsó azon időszak volt, amikor még lehetséges volt jogalkalmazók ösztönös, a gyakorlat által még nem „befolyásolt” érzéseit, gondolatait feltérképezni a mediáció szellemiségével, céljaival, beépíthetőségével kapcsolatban.

III. A kutatás módszertana, mintája

A kvalitatív módszertannal készített kutatás félig strukturált interjúkat tartalmaz, összesen 45 ügyéssel és bírával. A mintába bekerült szakemberek hólabdás mintavétellel kerültek megkeresésre. A részvétel teljes mértékben önkéntes és anonim volt.

Az interjúk átlagosan 90 perces beszélgetések voltak. A beszélgetésben 34 fő egyénileg vett részt, míg 11 fő esetében csoportos interjúra került sor.¹⁵ Bár a reprezentativitás kritériumai nem teljesülnek, az egyes beszélgetések tartalma, belső dinamikája, a válaszok egy interjúkon belüli módosulása, a válaszok mögötti részletes kifejtések, valamint a leginkább hangsúlyozott szempontok kiemelése mind hozzásegíthet ahhoz, hogy képet rajzoljunk az érintett szakembereket befolyásoló főbb motivációkról és aggályokról.

Az interjúk elsőként konkrétan a mediáció intézményével kapcsolatos gondolatokra, érzésekre kérdeztek rá (motivációk, aggályok, konkrét ismeretek, szükségesség, akadályok, stb.). Ezt követően a beszélgetés fokozatosan tért át az elvontabb, igazságügyi rendszert érintő kérdések felé (egyéni meghatározások a büntetés céljáról, hatékonyságáról, a működő és nem működő szankciókról, elvárásokról, szükségletekről, az egyéni szerep-meghatározásról, a társszakmákkal való együttműködésről stb.), majd a személyesebb kérdések felé (egyéni hitvallás, családi háttér, érdeklődés, szakmai sikerek-kudarok, célok, stb.). Ez a felépítés hozzásegített ahhoz, hogy az interjúalanyok könnyebben megnyíljanak a beszélgetés elején egy viszonylag konkrét, objektív téma kapcsán (a mediáció bevezetése). A beszélgetés menete a konkrétól az absztrakt felé, az objektív felé teret nyitott arra, hogy a hivatalos válaszok mögül az egyéni gondolatok és érzések is megjelenjenek.

A mediáció témájának bevezetését egy belgiumi, mediációs folyamatot ismertető tájékoztató film 14 perces, vágott verziójának bemutatása adta.¹⁶ A téma filmmel való bevezetése mögötti érvként az szerepelt, hogy minden beszélgetésben résztvevő ugyanazt az objektív tájékoztatást kapja a módszer elméletéről és gyakorlatáról.

¹⁴ Az intézmény 2007 január 1-től vált hatályossá, tehát a gyakorlat is ekkor kezdődött meg.

¹⁵ Az interjúalanyok kérésére a csoportos beszélgetések során egy 2 fős, egy 4 fős és egy 5 fős fókuszcsoportban történt az interjúfelvétel.

¹⁶ A filmet a leuveni székhelyű BAL Mediációs Központ készítette a lakosság és a társszakmák tájékoztatása céljából. A film egy konkrét (megtörtént) bűnügyi esetet dolgoz fel, amelyben mediációra került sor. A film során látható a mediáció folyamata, valamint vélemények hallhatóak az eset érintetteitől és a résztvevő szakemberektől. A 14 perces összevágást magam készítettem a filmből. A kutatásban való felhasználásáról személyesen kértem engedélyt a film jogtulajdonosaitól.

A mintában szereplő 45 szakember közül 28 fő ügyész¹⁷, 17 fő bíró. Nagyrészüik (41 fő) elsőfokon beosztott jogalkalmazó, 4 fő másodfokon praktizáló szakember. A kérdezettek 70%-a felnőtt korúakra, 30%-a fiatalokúra specializálódott jogalkalmazó. A mintában szereplő személyek 90%-a 30 és 50 év közötti. A kérdezettek közül 20 férfi, 25 nő. Hogy a regionális különbségekre valamelyest érzékeny legyen a kutatás, a megkérdezettek 30%-a budapesti, 25%-a kelet-magyarországi és 45%-a nyugat-magyarországi megyékben eljáró bíró, vagy ügyész.

IV. Eredmények összegzése

1. A kutatás során a leginkább szembeűnő tanulság annak felismerése, hogy az elsőfokon tevékenykedő jogalkalmazók egyéni döntéseit és mindennapjait milyen átfogóan meghatározza az aktuális jogszabályi, hivatali, *szervezeti rendszer*, amelyen belül tevékenységüket végzik. Más szavakkal, jogalkalmazók sokkal inkább hivatalnokai, mint jogalkotói az aktuális rendszernek. Úgy tűnik, a napi gyakorlatot behatároló döntések, állásfoglalások és irányadások elsődlegesen az intézményi hierarchia magasabb szintjein kerülnek meghatározásra, és kevésbé tekinthetők egyéni meggyőződések eredményeinek. Tehát e munka kritikájaként joggal mondható, hogy mindezek feltérképezését sokkal inkább egy makro-szintű, szervezeti rendszert és döntésmechanizmusokat feltáró kutatás tudná megvalósítani, mint az itt bemutatott, mikro-szinten lévő jelenségeket (egyéni attitűdöket) feltáró kutatás.

2. Ugyanakkor számos tényező bizonyította az *egyéni attitűdök* terén látható különbségeket, a kognitív és érzelmi szempontok sokszínűségét a jogalkalmazói szakemberek körében. Ezek jelentőségét nem szabad alábecsülni, főként akkor nem, amikor maga a kutatott téma is – a helyreállító szemlélet szerepe a szabályszegésre adandó válaszok között – definíciójánál fogva az egyéni percepciókra, érzelmekre, személyes kapcsolatokra és konfliktusokra épít. Továbbá, nem megkerülhető a jogalkalmazók egyéni vélekedéseiről képet alkotni akkor, amikor a büntetőeljárás folyamatában jelenleg ők játsszák a főszerepet; amikor a jogalkalmazói diszkréció általánosan is egyre nagyobb teret kap az igazságszolgáltatás folyamatában, és amikor egyértelmű, hogy a mediáció alkalmazásában az ő döntésük hivatott megszűrni, milyen ügyek kerüljenek mediációra.

3. Elemzésünk a kérdezett jogalkalmazókat – az egyenként másfél órás beszélgetések alapján – 5 *személyiség-típus*ba sorolta: a „hivatalnok”, a „tanár”, a „filozófus”, az „önértékelő” és a „cinikus” címkékkel próbáltuk éreztetni, hogy a kérdezettek véleményeikben, hangsúlyaikban, prioritásaikban milyen szempontokat emeltek ki leginkább.

Típus	A narratívában megjelenő fókusz
A hivatalnok	„az eljárás és a rendszer”
A tanár	„a személyiség fejlődése”
A filozófus	„a világ”
Az önértékelő	„önmagam”
A cinikus	„az értelmetlenség”

1. táblázat: Személyiségtípusok a kérdezettek körében

¹⁷ 1 fő már nem aktív ügyészként dolgozik

Céljaik és érdekeik kapcsán megkülönböztettük a „formális” és a „holisztikus” rendszerben gondolkodókat.

	„Formális”	„Holisztikus”
Cél	Szabályszerű büntetőeljárás lefolytatása, a formális szabályok lelkiismeretes betartása	A felek szempontjából is „értelmes” eredmény az eljárásnak köszönhetően
Igazságértelmezés	Abszolút igazság, igazságérzet által vezérelt küzdelem	Nyitottság a relatív igazságra, a felek közötti dinamikák figyelembe vétele
Érdek	Saját (ügyészként, bíróként megjelenő) érdekek érvényesítése; „az én feladatom, hogy végigvigyem, amiben hiszek”	A bűncselekmény mint társadalmi probléma holisztikus kezelése; „én egy szereplő vagyok a rendszerben, és a többi szereplővel együtt kell a jó megoldást megtalálnunk”
Kimeneteli cél	Győzelem	Konszenzus
Kommunikáció	Statikus; az egyéni érvrendszer minél meggyőzőbb, konzisztensebb felépítése	Dinamikus; a folyamat során tapasztalt benyomásokra való reaktivitás

2. táblázat: Célok és érdekek kettőssége

Természetesen a vizsgált szempontok minden személyiség esetében egymással kombinálva jelennek meg, tehát kizárólag egy típusba senki nem sorolható. Azonban ezek a tényezők eltérő hangsúllyal jelennek meg a különböző narratívákban, segítségül szolgálva ahhoz, hogy a jogalkalmazók heterogén csoportját és az őket napi szinten hajtó erőket valamelyest jobban átláthassuk. Elmondható, hogy a fenti két tipológia-felvetés – melynek konceptualizálása és érvényességének bizonyítása tehát további, mélyreható kutatásokat igényel – talán segítségünkre lehet abban, hogy közelebbi képet kapjunk a jogalkalmazók számára fontos szempontokról, érvekről, érzelmekről, motivációkról, valamint a köztük lévő különbözőségek eredőiről.

Mindennek konkrét szakmapolitikai vonatkozásai is lehetnek minden olyan reform során, amely kapcsán fontos a jogalkalmazókkal való hatékony együttműködés, az érdekközösségek felismerése és szempontjaik figyelembevétele a változtatások megvalósításában. Példaként említhető, amikor egy új intézmény bevezetésekor a szakmán belüli kommunikáció és az intézmény belső legitimitása alapvetően meghatározza a reform sikerességét. Ennek elérése céljából segítség lehet, ha a jogpolitikusok tisztában vannak azzal, hogy a majdani megvalósítók közül kinek mi számít előnynek, motivációnak és kik, mitől tarthatnak a gyakorlat során.

4. A beszélgetések során megfigyelhető volt, hogy az *önkritikus vallomások* megjelenése legtöbbször nyitottságot eredményezett nemcsak a mediációval kapcsolatosan, hanem egyéb, a jogalkalmazói mindennapokban közvetlenül nem megjelenő kérdések, területekkel kapcsolatban is (pl. elkövetők reintegrációja, emberi kapcsolatok alakulása egy bűncselekményt követően, szociális, pszichológiai szakmák szerepe bűncselekmények elkövetőinek és áldozatainak kezelésében, stb.).

Ügyész35: – Nem kell tudni mindig annyira, hogy mi az igazság. Nem tudjuk, hogy mi az igazság. Nem tudjuk. Nagy-nagy alázatban kell itt szemlélni a dolgokat. Nem tudjuk, hogy mi az igazság.

5. Érdekes tapasztalat volt, hogy az interjúalanyok *szakmaválasztásában* az egyéni elhivatottság, hitvallás csak egy-két személynél jelent meg fontos tényezőként. A jogi egyetem elvégzése után a bírói, ügyészi pozíciót többnyire praktikus megfontolásból választották, aszerint, hogy hol volt éppen lehetőség elhelyezkedni. A jogi szakmák összehasonlításakor a kérdezettek túlnyomó többsége azt nyilatkozta, hogy elégedett választásával és, ha lehetne választani, most is ugyanazt választaná.

Ügyészek ugyanolyan meggyőzően tudtak érvelni az ügyészi munka szépségeiről¹⁸, mint bírók a bírói hivatás különlegességéről.¹⁹

Ugyanakkor számottevő pozitív hozadéka volt minden esetben annak, ha a kérdezett korábban más igazságszolgáltatási területen is dolgozott (pl. rendőrként, nevelőként, pártfogóként). Az egyes szervezetek közötti vándorlás – a kérdezettek elmondása alapján – fontos szemlélettágító hatással volt az érintettekre: a társszervek felé nyitottabbá váltak és a bűncselekmények jelenségére, illetve az igazságszolgáltatás társadalmi hatásaira is komplexebben tekintettek.

Bíró25: - Én mielőtt pártfogó lettem volna, előtte [...] a Sz. Megyei Büntetés Végrehajtási Intézetben nevelő voltam. Tehát egy egész sajátos életpályát jártam be. Nevelő voltam, pártfogó voltam, és utána lettem bíró. Tehát jártam visszafelé azt a pályát, amelyik pályát a bíró, amelyik pályán a bíró elindítja a vádlottat. Becsukja, aztán majd pártfogolják [...]. Tehát hogy úgy mondjam, meglehetősen belülről ismerem az egészet.

6. Az előzetes várakozásokhoz képest meglepő volt, hogy a *legfiatalabbak* körében gyakoribb volt a szkepticizmus, negativizmus, kifogáskeresés, mint idősebb kollégáik körében. Hasonlóan, arról kérdezve a jogalkalmazókat, hogy hogyan látják saját munkavégzésük változását szakmai életútjuk során, a legtöbben azt emelték ki, hogy fiatal szakemberként sokkal szigorúbbak voltak, mint most. E mögött feltételezhető, hogy a szakmai magabiztosság kérdése is meghúzódhat: minél frissebb, bizonytalanabb egy szakember, annál merevebben ragaszkodhat a formális szabályokhoz; a kompetencia-élmény erősödésével és munkájának készségszintű elsajátításával pedig egyre több energiája, figyelme és képessége marad arra, hogy tevékenységére távolságból is képes legyen rátekinteni.

7. Bizonyos mértékben ez a kutatás is megerősít néhány korábbi elemzést jogalkalmazók erős *punitivitásáról*: a kérdezettek legnagyobb része úgy ítélte, hogy a hazai ítéletalkotás egyértelműen enyhült és sokan vallották, hogy szigorításra lenne szükség. Ezt az alábbi pár mondat is jól illusztrálja:

Bíró44: - Külföldön, hogyha kezdet emelsz valakire, 10-20-30 évekről beszélünk!

FB: - *Ilyen szigorodást látsz a külföldi tendenciákban?*

Bíró44: - A külföldiben igen. Itt meg ilyen végtelen összevisszaságot. Olyan, mintha nem lenne kialakult koncepció. Bizonyos részeket a Btk-n belül szigorítunk, bizonyos részeket enyhítünk, lemond az állam a büntetőjogi hatalmának a gyakorlásáról, előtérbe helyezi a kompenzációt a sértett felé. Ez jó, meg megmagyarázható, de BŰN-TE-TŐ-JOG, BŰN-CSE-LEK-MÉNY, BŰN-TE-TŐ! [...]

FB: - *Mivel tudna az állam hatékonyabban fellépni a bűncselekmények ellen?*

Bíró44: - Keményebb ítélkezési gyakorlat. Puhult, rettenetesen.

FB: - *Van most erre esély?*

Bíró44: - Nincs.

A szigorítási igény általános kérdése mellett az interjúk lehetőséget teremtettek arra, hogy a büntetési igény kérdése részletes kifejtésre kerüljön, így, néhány szakember pontosította válaszát, és részletesen elemezte, hogy mely bűncselekmény-típusoknál figyelhető meg enyhülés, melyeknél szigorodás. A narratívájukban inkább generalizáló („az ember”, „a világ”, „a rendszer” kifejezést használó) interjúalanyok általánosan is pesszimistábbak és szigorúbb büntetéseket igényeltek, míg a

¹⁸ Pl. ügyek végigvitele, a folyamat végigkövetése, tényfeltárás, izgalmasság, jó csapat, a végső döntésért nem kell felelősséget vállalni

¹⁹ Pl. autonómia, felelősség, döntéshozatali lehetőség, összetettség, felek reakciója

nyelvhasználatukban inkább individualizáló személyek („én”, „érzésem”, „tapasztalatom” kifejezéseket használók) a büntetés szükségességét is cizelláltabban kezelik, és kevésbé hangsúlyozzák a szigorítás szükségességét

A halálbüntetést a kérdezettek túlnyomó többsége elítélendőnek tartotta és helyeselte az intézmény hazai eltörlését. Egyedül egy kérdezett vállalta fel nyíltan, hogy véleménye szerint a halálbüntetést nem szabadott volna eltörölni. Ahogy fogalmazott,

Ügyész11: - [a halálbüntetés eltörlésével] elveszik az államtól azt az igényt, vagy a közösségtől azt az igényt, hogy ha őt egy sérelem éri, mert valakit nagyon kegyetlen módon kivégeztek, hogy azért büntetést alkalmazzon. Tehát ez.

A kérdezettek punitivitásának különbözőségére jó példa lehet, hogy ki, hogyan tekint a szabadságvesztés büntetésére. Bár a börtönről alkotott nézetek nem szerepeltek az interjúkérdések között, a kérdezettek példáikban, gondolataik részletezésekor többen előhozták a börtönvilág analógiáját.

Bíró24: - Nem tudom, *én* voltam sok börtönben, megkértem, hogy zárják rám a zárkaajtót, meg az elkülönítőt. Hú, de rossz érzés. Egy olyan ember, mint *mi* vagyunk, szerintem nem egy nap, bármennyi idő is borzasztó lehet becsukva lenni. Szóval, aki számára a szabadság tényleg érték – valami egészen elképesztő, hogy mit jelent, hogy bevágják *utánam* a rácsos ajtót, és nem *tudok* kijönni.

Ügyész11: - Tehát inkább én azt gondolom, meg szerintem a *társadalomnak* is az a véleménye, hogy a védelem, most nem is az hogy a *védelem jogai* így felerősödtek, hanem valahogy - hát most ha csak azt nézem, hogy a *börtönviszonyok* milyenek, *az* gyakorlatilag már nem is büntetés, oda bekerülni, én azt mondom. Bekerül *valaki*, börtönbe kerül, és akkor haza lehet menni hétvégeként, meg csomag, tv, rádió, újságot lehet kapni, kigyúrhatja magát. Hol itt a büntetés? A büntetőjognak a büntető jellege veszik el. És akkor *meleg van ott* a börtönben, sokszor szerintem még a lakásban sincs olyan meleg.

8. Attitűdöket meghatározó tényezőként kiemelendő a *helyi vezető* kulcsfontosságú szerepe az adott szakmacsoportban kialakuló attitűdök tekintetében. Ezzel a kérdéssel e tanulmány szintén nem tud mélyrehatóan foglalkozni, de kiemelendő, hogy a vezetők befolyásának kérdése alapja lehet egy későbbi, szervezetrendszer vizsgálat elemzésnek.

Bár a jelen kutatás többségében egy fővel folytatott beszélgetésekre épült, a három (kivételes) alkalom, mely során egyszerre kettő, négy, illetve öt fővel készült az interjú, pontosan kimutatta, hogy mennyire más dinamika jellemzi a csoportos megbeszélést, mint az egyéni véleményalkotást. A csoportos interjúk során jól végigkövethető módon a vezető alaphozzáállása nagyban befolyásolta beosztottjainak hozzáállását: negatív vezető mellett, ha valaki pozitívabban is nyilatkozott volna valamelyik kérdésről, azonnal „javította” magát, jelezve, hogy „rájött”, valóban számos akadály van, amit addig nem ismert fel. Ezzel szemben egy pozitív vezető által koordinált csoportban, míg ha egy-egy csoporttag aggályt is fogalmazott meg, kollégái azonnal kiegészítették, és megpróbálták a kérdést pozitív oldalról megközelíteni.

9. A kutatás segített igazolni, hogy jogalkalmazók nem követnek konzisztens morális *büntetésfilozófiai elméleteket*, amikor a büntetés szükségességén gondolkodnak, illetve amikor azt a mindennapi gyakorlatban alkalmazzák. Sőt, bár a büntetés céljaként elsőként az elrettentést határozzák meg, sok esetben maguk vallanak arról, mennyire nem képes a büntetés ezt a küldetését teljesíteni.

10. A beszélgetések alapján feltételezhető, hogy a szankciókról való döntések során fontosabb szempontként szerepel az, hogy a bűncselekményt minden esetben valamilyen *következmény* kövesse, mint az, hogy ez a következmény tényleges fájdalmat okozzon. Ennek a distinkciónak fontos szerepe

lehet akkor, amikor a helyreállító szemléletű programok büntetőrendszerbe való beilleszthetősége a kérdés. Hiszen elmondható, hogy egy olyan reakciónak, amely a károk helyreállítását tűzi ki elsődleges célként, ugyanúgy helye lehet a szankciórendszerben, amennyiben az minden esetben következményekkel szembesíti a szabályszegőt. A reakciónak nem feltétele, hogy joghátrány- okozásból (fájdalom- okozásból) induljon ki; joghátrányt okozhat, de, ha okoz is, az a reakció mellékhatásaként és nem önmagáért való célként jelenik meg.

11. Az interjúk megerősítették azt a feltevést, mely szerint a klasszikus büntető- igazságszolgáltatásban az *áldozatok* nem csak bűncselekmények, hanem, sok esetben maga az eljárás kárvallottjaivá is válnak. A büntetőeljárás az áldozatot továbbra is tanúként kezeli: vallomása és együttműködése az elkövető bűnösségének megállapítását szolgáló kellékként funkcionál az igazság szolgáltatása során.

12. A jogalkalmazók mindennapjait leginkább veszélyeztető faktorként a *kiégés* jelensége jelent meg. Többek között a túlterheltség, a rutintevékenységek, a személytelen eljárás, a hatásnélküliség, az eljárások késedelmessége eredményezi, hogy sokan úgy érzik, nem azért végzik munkájukat, mert annak látható értelme lenne, hanem azért, mert ez a dolguk.

13. Mind a bírói, mind az ügyészi szervezetrendszer erőteljesen *izolált és hierarchikus berendezkedésű*. Ennek köszönhetően a jogalkalmazók elszigetelődnek az egyéb szakmáktól, szervezetektől. Míg a helyi vezető szerepe elsődlegessé válik, addig egyéb szakmák képviselőitől csak korlátozott mértékben kapnak visszajelzéseket, a multidiszciplináris esetkezelésre, vitákra, képzésekre, ön- és szervezetfejlesztésre a rendszer nem ad lehetőséget. Partneri együttműködések, egyeztetések helyett a jogalkalmazók ki vannak téve a fentről történő centralizált irányításnak. Mindebben a gyakori jogszabály-változásokat nem fejlődésként érzékelik, hanem olyan reformokként, amely szakmai elbizonytalanodást, kiszolgáltatottságot eredményezhet. A két szervezet sajátosságaiból adódóan a jogalkalmazók számára ritkán nyílik lehetőség, hogy a munkájuk során felmerült javaslataikat, kreatív megoldásaikat megosszák, és gyakorlatba átültethessék. Az izoláltság és a hierarchikus berendezkedés együttesen eredményezi a rendszer konzervativizmusát, a reformok gyakorlatba való átültethetőségének nehézségeit.

14. A büntető-rendszerrel és –szemléletről alkotott nézetek mellett részleteiben is megvizsgáltuk a mediációhoz kötődő motivációkat és aggályokat. Itt kiemelendő, hogy az „*ideális*” szankciókról való gondolkodás során jogalkalmazók számos alkotóelemet (támogatás, kontroll, szembesülés, elkövető aktivitása, jóvátétel, dialógus, stb.) megemlítettek, amelyek a helyreállító szemléletet képviselő technikáknak az alapvető módszertani és szemléletbeli komponensei is egyben. Tehát elmondható, hogy jogalkalmazók sok esetben úgy fogalmazták meg a bűncselekményre adandó „hatékony” válaszadás lényegét, hogy – anélkül, hogy ennek okvetlenül tudatában lettek volna – közben nagymértékben építettek a helyreállító szemlélet alap-eszköztárára is. Mindez tovább erősíti azt a tézist, hogy a helyreállító és hagyományos szankcionálási szemlélet egymással számos ponton kompatibilis, a két rendszer nem áll olyan távol egymástól, mint ahogy az első látásra tűnik.

15. A mediáció alkalmazásában leginkább kiemelt *motiváló tényezők* az alábbiak voltak: sértettek érdekérvényesítése; a hatóságok és az érintettek közötti együttműködés hatékonyabbá tétele az eljárás során; a szankcionáláshoz kötött elvárások tükröződése a mediációs folyamatban; ügyteher-csökkenés az igazságszolgáltatásban; a felek döntési pozícióba kerülése; a közösségi szankciók érvényesülése; az igazságszolgáltatás rugalmasabbá tétele, szemléletváltozás a rendszeren belül; előítéletek csökkentése; bizalom a pártfogói rendszerben; speciális nevelő hatás a fiatalok számára.

16. A mediációval kapcsolatban leggyakrabban megfogalmazott *aggódalmak* közül az alábbiak kiemelése szükséges: áldozatok félelme; a „civil kurázi” hiánya; a diverzió

következménynélküliséggel való azonosítása; jogi garanciák érvényesülése; a büntető-igazságszolgáltatás kiterjedése; bonyolult ügymenet; a diszkrecionális döntéshez szükséges iránymutatás hiánya; infrastrukturális korlátok; a büntetés „kivásárlásának” veszélye; az ügyvéd mediátorként való közreműködése.

17. *Speciális témaként* felmerült a családon belüli erőszak és a mediáció alkalmazása; a módszer eltérő szerepe fiatalok és felnőttek esetében; alkalmazhatósága súlyos bűncselekmények, közlekedési bűncselekmények és sértett nélküli bűncselekmények esetén; valamint az etnikai előítéletek szerepe a jogalkalmazásban. Az interjúk során a kérdezettek konkrét szükségleteket, javaslatokat is megfogalmaztak a mediáció alkalmazásával kapcsolatban, amelyet a kutatás átfogó beszámolója tartalmaz.

18. Meglepő eredménye a kutatásnak, hogy jogalkalmazók számára nem jelent gondot a bűncselekményben közvetlenül érintett feleknek átadni a *döntési jogkört*, hogy az őket érintő konfliktusban megállapodásra jussanak, és ez kihatással legyen a büntetőeljárás további menetére. A szakemberek körében egyetértés van abban, hogy bizonyos mértékig a bűncselekmény valóban a felek ügye, ők maguk tudják leginkább megfogalmazni, mire van szükségük a károk helyreállításához, valamint a bűncselekmények jövőbeni elkerüléséhez. A döntés átadását tehát ésszerű reakciónak tekintik, amennyiben megbizonyosodnak az alapvető személyiségi jogok érvényesüléséről, az eljárás szabályozottságáról, valamint biztosítottak látják, hogy áldozatok nem válnak ismét áldozattá a folyamat során.

19. Végezetül megállapíthatjuk, John Hogarth 1971-es elmélete²⁰ ma is érvényesnek tekinthető: jogalkalmazók mindennapjai a jogszabályok, a szervezet és az egyéni szempontok adta háromszögben zajlanak.

Azonban mindebben – e kutatás alapján – úgy tűnik, a szakemberek leginkább mégis csak *emberek*, mint bármelyikünk, akinek legfontosabb hajtóerejét az emberi visszajelzések és pozitív megerősítések adják. Erre példát az a számos visszaemlékezés adott, amelyben a „siker” gondolata egyet jelentett egy ügyféltől érkező köszönettel. Egy ilyen visszajelzés több mint a hatósági szerep legitimációjának megerősítése: ez muníció arra, hogy jogalkalmazók erőre kapjanak és folytassák munkájukat, amelyekkel – akárhogy is, de – nap mint nap egyének és családok ezreit érintő döntéseket hoznak.

***

Az itt ismertetett kutatás teljes beszámolója egy átfogóbb doktori disszertáció empirikus részét képezi. Az értekezés – amelynek elkészítése jelenleg folyamatban van – általánosságban vizsgálja a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi intézményesítésének menetét. A dolgozat célkitűzése, hogy – e kutatási eredmények mellett – részletesen körbejárja a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet elméleti alapjait, magyarországi jogi és intézményi hátterét, nemzetközi gyakorlatát és szabályozását, az intézményesítési folyamat legfőbb kérdéseit, valamint ajánlásokat fogalmazzon meg a jövőbeni intézményi, szabályozási és módszertani fejlesztések számára.

A témához kapcsolódó egyéb publikációim letölthetőek a www.fellegi.hu/publications.html oldalról.

²⁰ Bírókkal végzett kutatása alapján a büntetés megállapításában három fő faktor játszik szerepet: 1.) az eset tényállása, 2.) a jogszabályi és társadalmi keretek, valamint 3.) bírók egyéni attitűdjei. (Hogarth, J. (1971) *Sentencing as a human process*. Toronto: University of Toronto Press.)